

ВІКОВА СПЕЦИФІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ У ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ ШКОЛИ

Петро Кендзьор

Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Анотація:

У статті розглянуто вікові особливості школярів у контексті методичного забезпечення полікультурного виховання. На основі аналізу наукової літератури, а також авторського педагогічного дослідження обґрунтовано твердження, що процес формування полікультурної компетентності на кожному з її рівнів – культурно-пізнавальному, толерантно-ціннісному й комунікативно-поведінковому – слід організовувати відповідно до специфіки розвитку різних вікових категорій учнів. Висвітлено специфіку набуття й закріплення необхідних для ефективної міжкультурної комунікації навичок і вмій, а також засвоєння загальнолюдських і національних цінностей учнями молодшої, середньої та старшої школи.

Ключові слова:

полікультурне виховання; полікультурна компетентність; методика виховання.

Анотация:

Кендзьор Петр. **Возрастная реализация специфика поликультурного воспитания в воспитательной системе школы.** В статье рассмотрены возрастные особенности учащихся в контексте методического обеспечения поликультурного воспитания. На основе анализа научной литературы, а также авторского педагогического исследования обосновано утверждение, что процесс формирования поликультурной компетентности на каждом из ее уровней – культурно-познавательном, толерантно-ценностном и коммуникативно-поведенческом – следует организовывать в соответствии со спецификой развития разных возрастных категорий учеников. Раскрыта специфика приобретения и закрепления навыков и умений, необходимых для эффективной межкультурной коммуникации, а также усвоение общечеловеческих и национальных ценностей учащимися младшей, средней и старшей школы.

Ключевые слова:

полікультурное воспитание; поликультурная компетентность; методика воспитания.

Resume:

Kendzior Petro. Age specification of polycultural education realization in the upbringing system of school.

The paper provides age specification of the process of polycultural education in the secondary school system. Age factor has a great influence on the process of polycultural competence acquirement and should be taken into account in defining the model and methodology of polycultural education. On the base of author's pedagogical research it is proven that there are peculiarities of psychological and social development of pupils on each stage of school education. Polycultural education in the primary school should be concentrated on those activities which are interesting for a child and are tightly connected with his/her social environment. Students of secondary school in the process of education should develop their skills of intercultural communication, interests, cultural and social experience. Polycultural education in the high school should be realized with account that students of this age have clear self-definition, formed individuality, they build plans for future occupation etc., so it should be directed to the strengthening of polycultural competence and skills of intercultural communication.

Key words:

polycultural education; polycultural competence; methodology of education.

Постановка проблеми. Реалізація полікультурного виміру у виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу передбачає сприяння розвиткові гуманних і толерантних людських стосунків, а також навчанню особистості пізнавати різні культури, позитивно й толерантно сприймати відмінності та ефективно взаємодіяти в сучасному полікультурному суспільстві. Вікові особливості учнів у системі діяльності школи чинять вирішальний вплив на розробку моделі й методики полікультурного виховання, оскільки дають можливість співвіднести форми й методи полікультурного виховання з рівнем сформованості полікультурної компетентності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика багатокультурності й полікультурного виховання є предметом активних наукових пошуків українських учених. Зокрема актуальні проблеми полікультурного виховання учнів в історичній ретроспективі досліджували А. Гулідова, І. Ісаєва, Г. Марченко, С. Терно, Л. Чумак, М. Хайрулдинов. Аналіз розвитку багатокультурної освіти й виховання в окремих країнах світу здійснили Ю. Безух, Я. Гулецька,

Т. Лесіна, Г. Марченко, О. Мілютіна, Ю. Тищенко, О. Ковальчук. Перспективи впровадження засад полікультурності в системі середньої освіти в Україні розглядали І. Бессарабова, Н. Воробйов, В. Подкопаєв, О. Гриценко, О. Сухомлинська. Особливості формування полікультурної компетентності в різних вікових групах загальноосвітнього навчального закладу досліджували Л. Перетяга, Л. Чумак, Т. Поштарєва.

Формулювання цілей статті. Водночас, як свідчить наш аналіз, в українській педагогічній науці недостатньо активним є процес наукових дискусій щодо особливостей методичного забезпечення полікультурного виховання відповідно до вікової специфіки учнів загальноосвітнього навчального закладу. Отже, метою статті є висвітлення методики полікультурного виховання з урахуванням вікових особливостей учнів загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проблематики міжкультурних взаємин в учнів початкової школи слід проводити, спираючись на використання ігрових технологій та інших форм і методів

полікультурного виховання, спрямованих на формування в молодших школярів ціннісного ставлення до інших людей, гуманних і доброзичливих взаємин. Адже в молодшому шкільному віці закладаються ціннісно-культурні основи становлення особистості, формується визнання власної ідентичності; допитливість у цей період розвитку дитини спрямована на пізнання навколишнього світу. *У розбудові моделі й методики полікультурного виховання ми визначили такі завдання для початкової школи:* розвиток у школярів моральних цінностей добра, добросусідства, взаємоповаги й рівності, поваги до прав людини, на яких базується демократичне суспільство; навчання правил поведінки й дотримання найважливіших суспільних норм у шкільному середовищі; привчання дітей дослухатися до думки іншого, сприймати його як рівноправного партнера; формування в молодших школярів навичок спілкування з представниками різних культур, з дітьми з особливими потребами; сприяння розвитку в дітей нових знань і уявлень про розмаїття навколишнього світу.

Особливістю полікультурного виховання в молодшому шкільному віці є використання таких методів і форм діяльності, які б зацікавили дітей і були тісно пов'язані з їхнім оточенням. Головним напрямом реалізації полікультурного виховання дітей початкової школи має стати насамперед інтеграція елементів міжкультурних взаємовідносин у різні навчальні предмети, передусім читання, музичне й образотворче мистецтво.

Виходячи з аналізу наукової літератури й власного досвіду полікультурного виховання дітей в умовах школи, звертаємо увагу на те, що змістові й організаційні особливості реалізації моделі полікультурного виховання для учнів молодшої школи передбачають поетапну її реалізацію відповідно до вікових підгруп дітей молодшої школи. Наприклад, на першому році навчання для молодших школярів характерна участь у традиційних для школи національних святах з залученням фольклору, звичаїв, релігій різних народів. У процесі другого року навчання в початковій школі дитина зазнає виховного полікультурного впливу насамперед за рахунок вивчення рідної мови та іноземних мов; учень може бути організатором і учасником акцій і свят з культурним контекстом. У процесі третього й четвертого років навчання має відбутися зростання рівня зацікавленості учнів ігровою й навчальною діяльністю з соціокультурним компонентом. Цей період може стати періодом входження учня в організацію й проведення колективних справ, що мають соціокультурне підґрунтя. Діти в цей час учаться розуміти як себе, так і «Іншого»,

ураховуючи специфіку різних культур на засадах самопізнання й пізнання навколишнього культурного розмаїття.

Завдання середньої школи в контексті полікультурного виховання полягають в тому, щоб забезпечити розвиток особистості учня, його загальну освіту й виховання, навчити відповідної соціальної поведінки в полікультурному оточенні, створити сприятливий шкільний клімат для розвитку полікультурної компетентності. На це спрямований зміст освіти середньої школи, до якого входять такі навчальні дисципліни, як історія України, українська та іноземні мови та ін.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує вивчення в середній школі *етики* як дисципліни, що передбачає стимулювання пізнавального інтересу до етичного знання й основ моральної культури; розвиток і синтез наявних і отримуваних учнями знань про людину й моральні взаємини в суспільстві, про норми моральності, правила культури поведінки; набуття досвіду моральних взаємин з однолітками, батьками, учителями, знайомими й незнайомими людьми; удосконалення вміння моральної самооцінки учнів; формування емоційно-чуттєвої сфери особистості школяра; привчання до доброзичливості й увічливості, поваги й чуйності до інших, толерантності й милосердя; закладення основ контролю, оцінки й регулювання своїх взаємин з етичного погляду.

У середньому шкільному віці дитина намагається утвердити власне «Я», у неї формується відчуття власної соціальної ідентичності. Для цього особливо корисним є проведення різноманітних форм роботи, які дають підліткові осягнути багатомірність власної культурної ідентичності, зрозуміти, що особистість кожної окремої людини складається з безлічі різних ролей, які вона виконує в житті, властивостей, стосунків, у які вона вступає.

Діти середнього шкільного віку завжди охоче беруть участь у таких формах роботи, де на прикладах дружби дітей різного соціального чи культурного походження обговорюються питання, як саме безпосередня дружба дітей різних культур, релігій формує в них почуття толерантності й взаємоповаги. Таке ознайомлення з позитивною практикою дружби дітей, представників різних культур, може відбуватися на основі вивчення різних літературних творів, перегляду фільмів, безпосереднього досвіду товаришування дітей з різних соціальних і культурних груп.

У школі важливо ознайомити дітей з таким поняттям, як *загальнолюдські цінності*, а також з особливостями їх вияву в представників різних

культур. Як свідчить наш досвід, ознайомлення з поняттям «цінності» в дітей середнього шкільного віку варто розпочинати з розуміння ними цінностей як засадничих орієнтирів у різних видах діяльності, мірила людського щастя, що сприяють особистісному зростанню, створенню комфортного життя, формуванню творчого мислення тощо. Усі ці блага досягаються людиною завдяки побудованій нею ієрархії цінностей, яка визначає пріоритети особисті.

Старшокласники – це вікова група, у якій провідною є навчально-професійна діяльність. Це період юнацтва, коли відбувається вибір життєвого шляху, майбутньої професії. Перебуваючи на порозі дорослого життя, старшокласник прагне самовизначитися в ньому, тому активно здійснює саморефлексію, прагне усвідомити власну індивідуальність, формує життєві плани. У цьому віці юнаки й дівчата готові до самовизначення, мають чітку настанову на свідому побудову власного життя, на виконання своїх громадянських обов'язків.

Спираючись на запропоноване І. Бехом визначення ранньої юності як періоду громадянського становлення людини, її соціального самовизначення, активного залучення до громадського життя, формування духовних якостей особистості [1, с. 102], учнівська молодь розглядається нами як особлива соціальна й вікова група, важливий стратегічний ресурс суспільного розвитку. Саме тому в юнацькому віці особистості необхідний досвід громадянської участі, що допомагає зіставляти власні уявлення з реальною дійсністю. За результатами нашого дослідження, її залучення до суспільного життя, політичних і соціально-економічних процесів має неабиякий потенціал для подальшого поступу демократичного суспільства. Водночас, як свідчать результати констатувального етапу дослідження, молоді громадяни, як і переважна більшість дорослого населення, недостатньо ознайомлені зі сферою діяльності органів місцевого самоврядування, нерідко ототожнюють їх з повноваженнями органів влади, займають пасивну позицію, їм властивий патерналізм, унаслідок чого потенціал місцевої громади не використовується як належить, а демократичні процеси гальмуються.

Аналіз наявної виховної практики свідчить, що учні й дорослі мають досвід несистематичної проектної діяльності, частково пов'язаної з місцевим оточенням. Зі свого боку, ті учні й учителі, які організують суспільно-корисну діяльність у своїх навчальних закладах, вказують на нерозуміння їхніх ініціатив з боку органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інших інституцій громадянського

суспільства, звертають увагу на брак конструктивної комунікації та співпраці.

Фактично в старшому шкільному віці спостерігаються достатні чи недостатні результати полікультурного виховання попередніх років. Тому цей час можна вважати періодом закріплення отриманих знань, набутих умінь і навичок, часом корекції сформованого рівня полікультурної компетентності. У цей період оформлюється світогляд кожного учня, система переконань, емоційно збагачених почуттями істинності й справедливості. Будь-які культурні явища та процеси цікавлять старшокласників не як такі, а в зв'язку з їх власним ставленням до цих явищ і процесів. Водночас відбувається закріплення процесів самоідентифікації, ототожнення себе з певною соціокультурною спільнотою, етнічною групою, релігійною громадою тощо.

Учені (Л. Божович [2], І. Кон [3], О. Малхазов [4], Р. Немов [5], А. Петровський [6] та ін.) вважають провідним психологічним новоутворенням старшого шкільного віку становлення сталої самосвідомості й стабільного образу «Я». Постає проблема пошуку однодумців, спілкування стає більш вибіркоким, підпорядкованим власним емоційним потребам і баченню перспектив подальшого життя в суспільстві.

Важливою характеристикою сприйняття інших є перша реакція індивіда на відмінного від себе Іншого. У сфері міжетнічних відносин таким показником є почуття, що викликає людина, яка належить до іншої національності. Так, за статистичними даними нашої експериментальної роботи виявилось, що разом з результатами опитування про ставлення до власної національності й можливість укладання шлюбу з представниками інших національностей, учні демонструють стійку емоційну й поведінкову визначеність до власної національності. Такі результати свідчать про досить диференційовану позицію учнів у відносинах «свій – чужий», за етнічною ознакою. Це дуже важливо, оскільки серед респондентів фактор «свій» є впливовим як для емоційного сприйняття людей, так і для поведінки учня.

Більшість старшокласників добре відчують свою національну ідентичність і демонструють позитивне ставлення до своєї національності. Їм властива демонстрація почуттів до себе та «своїх». Хоча й відчувається кількісна різниця в ставленні до своєї національності між юнаками й дівчатами, однак це може бути пов'язано лише з більшою емоційною вразливістю дівчат, ніж з якимисьь раціональними чинниками в поведінці.

Серед знань і навичок, яких найбільше браку для того, щоб почуватися впевнено в сучасному багатокультурному суспільстві, старшокласники (50,4%) вказали на недостатність інформації про інші культури, представники яких учаться разом з ними в школі, проживають з ними в одному населеному пункті. Більшість учнів також вказали, що не володіють достатнім рівнем умінь налагоджувати стосунки з іншими представниками власної культури (66,3%). Менше 5% зазначили, що ці якості непотрібні особистості. Попри те, співпрацювати з представниками інших етносів, релігій, культур готові 40,5% старшокласників, але дружити, товаришувати на тривалій основі – удвічі менше. Наведені дані засвідчать про готовність учнів до співпраці, взаємодії. Але відповіді на наступні питання, які стосувалися наявності відповідного рівня полікультурної компетентності, підтвердили наше припущення, що міжкультурна комунікація сприймається більше на індивідуально-особистісному рівні, але не вважається інструментом суспільної взаємодії та інтеграції. Отже, результати опитування, проведеного на констатувальному етапі дослідження серед старшокласників, засвідчили, що наявний навчально-виховний процес не забезпечує на належному рівні таку суспільну потребу, як формування в учнів загальноосвітніх шкіл полікультурної компетентності.

Так, на підставі аналізу наукової літератури й власного досвіду полікультурного виховання можемо констатувати, що формування полікультурної компетентності особистості школяра передбачає: 1) на *культурно-пізнавальному* рівні – набуття сукупності теоретичних знань про суспільну різноманітність, етнічний склад місцевої громади, традиції свого та інших етносів, норм і правил поведінки в процесі взаємодії з людьми різних культурних традицій, соціального досвіду, віросповідань, знань і уявлень про більшість і меншість, інакшість, толерантність і нетерпимість; 2) на *толерантно-ціннісному* рівні передбачається вияв поваги до людей з різними культурними традиціями, соціальним статусом, вірою; 3) на *комунікативно-поведінковому* рівні було важливо сформувати в дітей шкільного віку вміння сприймати іншу думку, надавати допомогу своїм ровесникам, що належать до інших культурних груп, і співпрацювати з ними.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 838 с.
2. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л. И. Божович // Вопросы психологии. – 1978. – № 4. – С. 23–36.

Висновки. Отже, ми розглянули вікові особливості застосування методики полікультурного виховання учнів у системі діяльності школи для формування в них полікультурної компетентності. Для цього нами з'ясована специфіка реалізації полікультурного виховання в молодшій, середній і старшій школі. *Особливістю полікультурного виховання в молодшому шкільному віці* визнано використання таких методів і форм діяльності, які б зацікавили дітей і були тісно пов'язані з їхнім оточенням.

З огляду на специфіку реалізації форм і методів полікультурного виховання в *середній* школі, обгрунтовано думку про те, що основними її завданнями є поступальний розвиток в учнів здібностей, нахилів, інтересів, культури, а також набуття ними соціального досвіду. Вказано на можливості полікультурного виховання в процесі вивчення учнями середньої школи історії, мовних і літературних дисциплін, етики.

Під час визначення особливостей застосування форм і методів полікультурного виховання в *старшій* школі виявлено, що в цьому віці відбувається вибір життєвого шляху, майбутньої професії. Перебуваючи на порозі дорослого життя, старшокласник прагне самовизначитися в ньому, тому активно саморефлексує, прагне усвідомити власну індивідуальність, буде життєві плани. У цьому віці юнаки й дівчата готові до самовизначення, мають чітку настанову на свідому побудову власного життя, на виконання своїх громадянських обов'язків. Такі особливості цієї вікової групи й зумовлюють специфіку реалізації методики полікультурного виховання, спрямованої на закріплення отриманих полікультурних знань, набутих умінь і навичок, корекцію сформованого рівня полікультурної компетентності.

На підставі результатів формувального експерименту й аналізу ефективності застосування різних виховних форм можемо констатувати, що старшокласники мають здебільшого сформовану національну ідентичність і демонструють позитивне ставлення до своєї національності; їм властивий прояв глибоких почуттів до себе та «своїх».

Загалом дослідження засвідчило необхідність подальшого розроблення проблематики врахування вікових особливостей учнів у системі полікультурного виховання школи.

References

1. Bekh, I. (2008). *Upbringing of personality : textbook for HEI*. Kyiv : Lybid'. [in Ukrainian]
2. Bozhovich, L. I. (1978). Stages of personality development in ontogenesis. *Voprosy psikhologii*, 4, 23–36. [in Russian]

3. Кон И. С. Психология старшекласника: пособие для учителей / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – С. 84–105.
4. Малхазов О. Л. До проблеми діагностики нейродинамічних, індивідуально-типологічних та особистісних характеристик учнів випускних класів та студентів I–II курсів ВНЗ / О. Р. Малхазов // Наука і освіта. – 2009. – № 8. – С. 140–145.
5. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. / Р. С. Немов. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1995. – Кн. 3. – 568 с.
6. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 76–81.
3. Kon, I. S. (1980). *Psychology of a high school student : teacher's book*. Moscow : Prosveshchenie. [in Russian]
4. Malhazov, O. L. (2009). To the problem of diagnosis of neurodynamic, individual-typological and personal characteristics of final year students and students of Year 1 and 2 at HEI. *Nauka i osvita*, 8, 140-145. [in Ukrainian]
5. Nemov, R. S. (1995). *Psychology: textbook for students of higher educational pedagogical institutions. 2nd ed.* Moscow : Prosveshchenie. [in Russian]
6. Petrovskiy, A. V. (1987). Development of personality and a problem of leading activity. *Voprosy psikhologii*, 1, 76-81. [in Russian]

Рецензент: Павленко А.І. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Кендзьор Петро Іванович
kendzor@novadoba.org.ua
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України
вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1610>

Матеріал надійшов до редакції 19. 07. 2016 р.

Прийнято до друку 19.08.2016 р.

Information about the authors:

Kendzor Petro Ivanovych
kendzor@novadoba.org.ua
Institute of Problems on Education of
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
9 M. Berlinskoho St., Kyiv, 04060, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1610>

Received at the editorial office 19. 07. 2016.

Accepted for publishing 19.08.2016.